

Lengyel Zsolt

**A KÉTÉVES KORÚ
MAGYAR GYERMEK
FŐNÉVI RAGOZÁSI
RENDSZERÉNEK
KIALAKULÁSA**

Hosszabb tanulmányban foglalkoztunk a kétéves magyar gyermek beszédfejlődésének néhány grammatikai kérdésével. E munkából ragadunk ki egy részletet: nevezetesen az NP csoport morfológiai differenciálódásának egy korai szakaszát.

A kétéves korú gyermek nyelvi rendszerében az alábbi legfontosabb változások játszódnak le:

- a. a kommunikatív beszéd kialakulása,
- b. a mondatalkotás képességének ugrásszerű növekedése (a két- és háromtagú mondatok megjelenése)
- c. kialakulnak az alapvető viszonyokat kifejező grammatikai morfémák.

A magyar gyermeknyelvi irodalom viszonylag gazdag hagyományokkal rendelkezik. Pontos leírások állnak rendelkezésünkre az egyes nyelvtani végződések (ragok, jelek) időbeni megjelenéséről. Kevesebb utalást találunk azonban az alábbi kérdésekre:

- a. Mi a pszichológiai, pszicholingvisztikai bázisa az egyes ragok megjelenésének?
- b. Milyen lingvisztikai, pszicholingvisztikai tényezők magyarázzák, hogy egy adott rag éppen a másik előtt és nem után jelenik meg?

A későbbiekben éppen ilyen típusú kérdéseket szeretnénk megválaszolni.

Módszerünk leírása és korpuszunk vizsgálata előtt néhány pszichológiai tényre szeretnénk felhívni a figyelmet. Ezek relevánsaknak tűnnek az adott kérdésben.

1. A bináris oppozíciók alapvető jelentőségűek a kétéves korú gyermek gondolkodásában, mentális fejlődésében. Wallon ezt írja: „A gyermek gondolkodása a kezdet kezdetén sem teljesen szervezetlen... A gondolkodás eleme a kettős struktúra, és nem az ezt alkotó elemek egyike vagy másika. A kettősség megelőzte az egységet.” (Wallon 1971.) J. Piaget kiemeli, hogy a 2—4 éves korú gyerekek a történetek előadásában nem

logikai vagy időrendi sorrendet tart, hanem páronként juxtaponált részleteket kapcsol össze.

2. Vigotszkij szerint a gyermeki beszédfejlődés egyik fontos mozzanata: a kezdeti differenciálatlan egységek — bizonyos fontos ismérvek alapján történő — szételemezése. Ennek lingvisztikai tükröződését D. I. Slobin fogalmazza meg: „The course of development goes from gross classes to increasingly subdivided classes, and from general to finely delimited contextual constraints upon the occurrence of members of classes.” (Slobin, 1970., 6. l.)

Tehát a főnévi paradigmatis rendszert valamilyen releváns kritérium(ok) alapján — a bináris oppozíciók rendszereként — felépülő hierarchiának tartjuk.

A főnév paradigmatis modelljének kiépítésekor a korpuszunkban előforduló megnyilatkozások közül az alábbiakat vettük figyelembe:

- a. az egytagú szómondatokat és elliptikus mondatokat,
- b. a két- és háromtagú megnyilatkozásokat.

Összeállítottuk a grammatikai morféma disztribúciója alapján e kor főnévi ragjainak „leltárát”:

1. Az egytagú megnyilatkozásokban az alábbiakat találtuk:

a. N + $\emptyset$	pl. (kell, ez) <i>maci</i>
b. N + -t	pl. (kérem a) <i>macit</i>
c. N + -k	pl. (ott vannak) <i>babák</i>
d. N + -n	pl. <i>könyvön</i>
e. N + -ba	pl. <i>házba</i>

2. Két lexikális morfémat tartalmazó megnyilatkozásokban:

a. V van + N + -m	pl. <i>van testvérem</i>
b. Adj + N + -nak	pl. <i>kicsi babának</i>
c. N ¹ + N ² + -e	pl. <i>baba szeme</i>
d. V + N + -vel	pl. <i>macival játszik</i>

3. Egy vagy két lexikális morfémat és két grammatikai morfémat tartalmazó megnyilatkozásokban:

a. N + -jé + -t	pl. <i>babáját</i>
b. N ¹ + N ² + -á + -n	pl. <i>baba lábán</i>

A fenti elemekből építettük fel a modellt, azaz a bináris oppozíciók hierarchiáját. Hogy egy adott oppozíciót a hierarchia melyik síkjára helyeztünk, azt az alábbi kritériumok döntötték el:

- a. Az adott elem időbeni megjelenése. A modell alsóbb szintjén helyezkedik el az az oppozíció, amelyik időben előbb jelenik meg.*

* Ezzel kapcsolatban vö. Slobin univerzáléját: „The longer something has been stored and used, the more accessible it is for use in speech production.” (Slobin, 1970. 17. l.)

- b. Az adott elem gyakorisága a szinkroniában. A jóval gyakrabban előforduló elem „ősibbnek” (korábbi keletkezésűnek) feltételezhető.
- c. A grammatikai összetettség. Azt a grammatikai morfémat, amelyik több grammatikai morféma környezetében jelenik meg, korábbi keletkezésűnek tartjuk mint azt a grammatikai morfémat, amelyik nem jelenik meg más grammatikai morféma környezetében.*

A három feltételt komplex módon alkalmaztuk. A korábbi irodalom adatait minden egyes oppozíció kiépítésekor figyelembe vettük.

I. Oppozíció: $N + \emptyset \leftrightarrow X$
(tetszőleges gyermeknyelvi szó)

Az oppozíció egyik oldalán ($N + \emptyset$) egy nulla morfémas főnévből álló szómondat áll, a másikon egy nem főnévi szómondat. A gyermeknyelv korai szakaszában az ige és a főnév szétválasztása igen nehéz. A kettő megkülönböztetése a szituáció és az eltérő intonáció alapján lehetséges** (így sem teljes biztonsággal):

- hunu* 1. „kutya”
(rámutatás és neutrális vagy ereszkedő intonáció)
2. „ugat”
(gesztikuláció, mimika, rendszerint emelkedő intonáció).

Ennek az oppozíciónak kettős jelentősége van:

1. A szómondatok osztályából egy bizonyos — a főnevek előzményeinek tekinthető — alosztályt különít el.

2. A további fejlődés szempontjából: a főnévi osztály további differenciálódásának az alapja.

Az első, a megnyilatkozásokat alosztályokra tagoló ismérv: az intonáció és a szituáció (lingvális és extralingvális tényezők).

A második kritérium (amely a II., III., IV. és VI. oppozíció bázisa lesz) éppen a gyermeknyelv szituatív jellegéből fakad. A szituációban résztvevő elem, abban már valamilyen szerepet játszó (pl. korábban már észlelt) tárgy a „meghatározott” jegyet kapja, az ezzel nem rendelkező pedig a „nem meghatározott” jegyet. A „meghatározott — nem meghatározott” oppozíció a gyermeki észlelés számára leghozzáférhetőbb valószínűségelemek (a tárgyak és a tér) nyelvi jelöltségében jelentkezik először. A „meghatározott”, „nem meghatározott” jegyek igen általánosak: vonatkozhatnak tárgyra (objektum), térre (lokális), de mennyiségre is (egy

* A b. és c. pontokkal kapcsolatban I. Slobin univerzáléját: „It is categories which have been most recently acquired which tend to be deleted from speech under pressure of performance limitations.” (Slobin, 1970. 17. 1.).

** Vö. Slobin univerzáléjával: „Intonation and intensity of vocalization are of expressive significance.” (Slobin, 1970. 7. 1.).

egynemű dolog, több egynemű dolog). Az egyes területeken (tárgyak, tér, mennyiség) speciális jegyekkel bővül. A „meghatározottság” mindig valamilyen viszonyba állítást jelent.

MEGHATÁROZOTTSÁG — NEM MEGHATÁROZOTTSÁG kritérium a következő oppozíciókat generálja:

II. Oppozíció: $N + \emptyset$ $\leftrightarrow$ $N + -t$
 pl. *maci* $\leftrightarrow$ *macit*

- Az irodalom adatai szerint a legelső grammatikai morféma a gyermeknyelv főnévi rendszerében.
- Korpuszunkban a leggyakoribb elem.
- Más grammatikai morfémák környezetében is előfordul:

pl. *kicsi babá-é-t*

A tárgyias viszony kialakulása:

1. Kezdetben jelöletlen, csak a szituáció és az intonáció különíti el valamennyire is más megnyilatkozástól.

a. (kell) *mackó* $\leftrightarrow$ (V) *mackót*
 intonáció és motorikus akció (egyik sem maradhat el). az eliminálható V alakot az intonáció fejezi ki. A motorikus akció elmaradhat.

Ezt nevezzük volitív tárgynak.

b. (itt) *autó* $\leftrightarrow$ *autót* (rajzoltam)
 helyre és tárgyra mutató semmiféle rámutatás nem kötelező

A tárgyias viszonyban a helyre és tárgyra mutató nem válik el (pontosabban: együtt jelenhet meg). Vö. a VP csoport bővítményeként szereplő „tárgyas” és „helyhatározós” alakok tipológiailag is érdekes összefüggést mutatnak.

c. (ide) *játék* $\leftrightarrow$ (V imper + Adv) *játékot*
 helyre mutató, intonáció, helyre mutató
 motorikus akció

Az a., b. és c. esetek közös vonása: a *-t* grammatikai morfémaival jelölt tárgyias alakokat helyre vagy tárgyra mutató jelöletlen alakokra lehetett visszavezetni.

2. Magasabb nyelvi szintet reprezentál az alábbi forma: *nézem a macit*. Ez már közvetlenül nem vezethető vissza a tárgyra, helyre rámutató egytagú megnyilatkozásokra. Ennek használatát nem extralingvális tényezők (pl. a tér) határozzák meg, hanem egy másik nyelvi jel (*nézem* — V tranz.).

III. Oppozíció: $N + \emptyset$ $\leftrightarrow$ $N + -ba$
 pl.   ház $\leftrightarrow$ házba

A megnevezéstől alig elváló, a lokális jelentést rendkívül általánosan, differenciálatlanul kifejező alakok kezdenek „osztódni”. A korábbi leírások egyetértenek abban, hogy a *-ba* elem jelenik meg másodiknak a magyar gyermeknyelvben.

A lokális és az objektális viszonyok közös korai kifejezési formája:

$S \rightarrow M + N + \text{Mot akc.}$, ahol *M* a modalitást, *N* a ragtalan főnevet, a *Mot* akc. a rámutatást, valamilyen cselekedetet fejez ki. E generálási szabályból válik ki az *N* elem, egyfelől objektumi szerepkört fog betölteni (a *-t* viszonyító elemmel ellátva), másfelől lokatívuszi szerepkört (*-ba*).

A *-t* objektumi és a *-ba* lokális formák közös oppozíció alávonását (meghatározottság — nem meghatározottság) az igei rendszer is támogatja. Mindkét formára vonatkozóan a tárgyas ragozást használhatja a gyerek, még abban az esetben is, ha így „helytelen” felnőttnyelvi példával is él (pl. „Nézzed oda, Öcsi” mondja az egyik gyerek ehelyett: „Nézz oda, Öcsi!”). A lokálissal kapcsolatban a magyar felnőttnyelv az ún. alanyi ragozást használja.

Összegezve a II. és III. oppozíciót:

maci (általános tárgy) $\leftrightarrow$ *macit* (konkrét, speciális tárgy)

Míg a *maci* forma lehetőséget ad a félreértésre, addig a *macit* forma már egyértelműen, határozottan jelöli az objektális viszonyt.

ház (általános lokális) $\leftrightarrow$ *házba* (konkrét lokális)
 meghatározatlan   meghatározott

A tárgy és a hely kifejezésének pontosabbá tétele, azaz „meghatározottsága” a viszony ismeretét feltételezi, ennek „tudását” erősíti. A viszony két oldala (*maci* $\leftrightarrow$ *macit*, illetve *ház* $\leftrightarrow$ *házba*) a „centrális” és „nem centrális” jegyet generálja. A tárgyas és lokális viszonyt az egyik oldal (*macit*, illetve *házba*) jobban kifejezi, ezt nevezzük „centrálisnak”, a másik oldal nem — ez lesz a „nem centrális”. Olyannyira nem fejezi ki az utóbbi tag (*maci*, illetve *ház*), hogy ez ki is esik az oppozícióból. Az így „felszabaduló” formák (*macit*, *házba*) „társtalanok” maradnak. Ennek következtében ezek a paradigmatiszós modell egy magasabb síkján újabb oppozícióba fognak lépni egy másik — szemantikai jelentésében már élő, de formailag még nem kifejezett — elemmel. Tehát egy kritérium működésének eredményeképpen különböző nyelvi formák jönnek létre, melyek kölcsönhatásukban az adott kritérium által generált osztályokat — valamilyen releváns jegy alapján — alosztályokra bontják. Az eredményül kapott nyelvi formák újabb jegyeket dolgoznak

ki. Röviden: a struktúra egy részének megváltozása maga után vonja az egész megváltozását is.

Ezzel persze kicsit előre szaladtunk, mert nem vizsgáltuk meg, hogy a „viszony”, a „valami valamihez tartozik” hogyan realizálódik a nyelvi rendszerben. Ezt mutatja be a következő oppozíció:

IV. Oppozíció: $N + \emptyset \leftrightarrow N + -é$ pl. *kicsi babáé*

Ennek a lelete lesz az a forma, amelyik a „viszony” jelentésben belül a „centrális”, „nem centrális” jegyet is tükrözi:

$N + -é \leftrightarrow N + -m \text{ van testvérem}$
 $N + -e \text{ a baba szeme}$

Vessünk egy pillantást a korábbi magyar irodalomra! A *-t*, *-ba*, a birtok jeles és ragos formák időbeni megjelenéséről, sorrendjéről egybehangzó véleményeket olvashatunk. Nincs azonban egység a *-k* (többes jel) és a *-nak* datívuszi ragos formák időbeni prioritásáról. A datálási viták forrását abban látjuk, hogy a kor nyelvi rendszerében már nemcsak egy kritérium (a meghatározottság — nem meghatározottság) generálja a különböző formákat, hanem a „centrális — nem centrális” jegy is. Ezek nyomán — és más nyelvi tények, pl. az igei rendszer hatására — újabb, a meglévő rendszert alakító, megváltoztató kritériumok, jegyek alakulnak ki. E többféle forrásból származó kritériumok és jegyek hatása abban is mérhető, hogy

- a. sokféle grammatikai morféma jön létre,
- b. lerövidül az egyes grammatikai morfémák létrejötté közti idő.

A formák sokfélesége és a kialakulásukhoz szükséges viszonylagosan rövid idő nehéz helyzetbe juttatja a legélesebb szemű nyelvészt is. A *-k* vagy a *-nak* elsőbbségét mi sem tudjuk eldönteni, de a kérdésnek nem tulajdonítunk olyan nagy jelentőséget, mert vagy a már meglévő kritérium (meghatározottság) — és akkor a *-k* jelenik meg előbb —, vagy az új jegy (centrális — nem centrális) hat, és akkor a *-nak* alakul ki előbb. A *-k* mellett döntünk, mivel a „meghatározottság” kritériumától generált formák közül ez már az utolsó:

V. Oppozíció: $N + \emptyset \leftrightarrow N + -k$
 pl. *baba* $\leftrightarrow$ *babák*
 mennyiségileg $\leftrightarrow$ mennyiségileg
 nem meghatározott $\leftrightarrow$ meghatározott
 (egy egynemű dolog) $\leftrightarrow$ (több egynemű dolog)

A centrális jegy — mint láttuk — már felbontotta a „viszony” kategóriát — $N + -é$, illetve $N + -m$ formákat generálva. A következő oppozícióban az egységes „tárgy” kategóriát bontja fel:

VI. Oppozíció: $N + -t \leftrightarrow N + -nak$
 pl. *babát* $\leftrightarrow$ *babának*
 centrális tárgy $\leftrightarrow$ nem centrális tárgy

A további főnévi grammatikai morfémiák kialakulásában feltétlenül szerepet játszik a V kategória és a mondatalkotás ténye. Bár ezek eddig sem voltak hatás nélkül, különösen a *-k* és *-nak* esetében.

A gyermeknyelv első „igazi” mondatai a kéttagú megnyilatkozások. Ezek kialakulásáról nincs még egységes vélemény (vö. a Pivot grammatikát és a róla folyó vitát). A cikkünk elején említett munkánkban arra a következtetésre jutottunk, hogy a kéttagú megnyilatkozás kialakulásában óriási szerepe van a szituációnak — mint kommunikációs egységnek. Ennek megfelelően a gyerek a kéttagú mondatokban kezdetben a szituáció dinamikus, illetve statikus elemét foglalja össze. Ez nincs ellentétben a Pivot grammatikával, de azzal nem is egyezik teljesen. A mondatalkotásban szerepet játszó „dinamikus — stabil” kritériumot kell — számunkra úgy tűnik — alkalmazni a további oppozíciók kiépítésekor. Természetes, hogy e kritérium legelőször az alapvető viszonyokat kifejező nyelvi elemekre hat (tárgy, tér).

VII. Oppozíció: N + *-ra*   ↔   N + *-n*
 pl.   *könyvre*   ↔   *könyvön*
 „dinamikus hely”   „stabil hely”

VIII. Oppozíció: N + *-val*   ↔   N + *-t*
 pl.   *macival*   ↔   *macit*
 „dinamikus tárgy”   „stabil tárgy”

Mindkét oppozícióban szerepet játszik az igák „dinamikus” és „statikus” jegye. Érdemes megjegyezni, hogy a *-ra*, *-n* és *-val* grammatikai morfémiák általunk megállapított sorrendjéről nincs vita az irodalomban.

A különböző szerzők megemlítenek még néhány más, e korban már meglévő grammatikai morfémiát, de anyagunkban csak a fentiek szerepelnek, így a többi vizsgálatáról le kell mondanunk.

A kifejtett rendszer összefoglaló sematikus váza:

1. kritérium: MEGHATÁROZOTTSÁG — NEM MEGHATÁROZOTTSÁG

TÁRGY	HELY	VISZONY	MENNYISÉG
N ↔ N _t	N ↔ N _{ba}	N ↔ N _e	N ↔ N _k

jegy: CENTRÁLIS — NEM CENTRÁLIS

TÁRGY	VISZONY
N _t ↔ N _{nak}	N _{m', e} ↔ N _e

2. kritérium: DINAMIKUS — STABIL

TÁRGY	HELY
N _{val} ↔ N _t	N _{ra} ↔ N _n

IRODALOM

1. Balassa József, A nyelvtani alakok kialakulása a gyermeknyelvben, Nyr. XLIX, 55—9, 102—5, 132—6.
2. Dezső László, A gyermeknyelv mondattani vizsgálatának elméleti-módszertani kérdései, Ált. Nyelv. Tan. VII. 77—99.
3. Dezső László, Szórend és mondathangsúly, Ált. Nyelv. Tan. V. 79—121.
4. Kenyeres Elemér, A gyermek első szavai és a szófajok fellépése, Bp., 1926.
5. S. Meggyes Klára, Egy kétéves gyermek nyelvi rendszere, Bp., 1971.
6. Jean Piaget, Válogatott tanulmányok, Bp., 1970. 133—169. l.
7. D. I. Slobin, Suggested Universals in the Ontogenesis of Grammar, 1970.
8. Vértés O. András, A gyermek nyelve, Bp., 1953.
9. L. Sz. Vigotszkij, Gondolkodás és beszéd, Bp., 1967., különösen 87—97. l.
10. Henri Wallon, Válogatott tanulmányok, Bp., 1971. 170. l.

REZIME

RAZVOJ DEKLINACIJE IMENICA U GOVORU DVOGODIŠNJEG DETETA MAĐARSKOG MATERNJEG JEZIKA

Na korpusu, koji sadrži jednočlane, dvočlane i tročlane dečje iskaze, autor vrši analizu paradigmatiskog sistema imenica po principu binarnih opozicija.

Do prve binarne opozicije dolazi pojavom imenice sa nultom morfemom u jednočlanom iskazu i pojavom jednočlanog iskaza koji ne sadrži imenicu. Druga opozicija se stvara na bazi kriterijuma „određenog” i „neodređenog”. Do treće opozicije dolazi na bazi korelacije mesnih odnosa. Četvrta opozicija se zasniva na prisustvu ili odsustvu posesivnog odnosa, peta na prisustvu ili odsustvu obeležja „kvantifikovan”, a šesta na prisustvu ili odsustvu obeležja „centralni”. Sedmu opoziciju sačinjava „dinamično mesto” i „stabilno mesto”, a osmu „dinamični predmet” i „stabilni predmet”.